

AMARI MIHÁLY.

Bartolommeo Colleoni hadvezér szobra Velence egyik legszebb piacán, a St. Giovanni e Paolo-templom homlokzata előtt, a történetbuvárra a kitűnően sikerült bronzöntmény, a magas és felette díszes talapzat daczára sem fogja azt a hatást tenni, a mit Manin szobra a róla elnevezett téren, mert a történeti szobornak jelentősége nem a külsőségekben, a jelves díszítésben rejlik, hanem a szoborrá alakított egyén kitűnőségében, melyet a talapzat magassága nem emel, a faragott czimerek meg nem nemesítnek, a jelvények méltatására újabb világosságot nem árasztanak. Az ily művek előállítására vállalkozó valódi szobrász főczélját a vésővel kifejezhető történeti hűség, a kifejezés művészi alakításában s nem a szemlélők figyelmének a mellékes dolgokra való fordításában fogja keresni, eszmét fog kifejezni az anyagban, mely a márvány vagy ércz természeti állékonyságát a gondolat mozgékonyásával, s az anyag keménységét az érzés melegségével mérsékli.

Mind azok, kik az emberi alkotás különböző terein a valódi nagyság fényében tüntek fel, nem a magas állásnak s nem a hatalomnak, hanem saját belértéköknek köszönheték azt a befolyást, melyet munkásságok a kortársokra s példájok az utókorra gyakorolt. A magas állás magában véve nem több a szobor talapzatánál s a kérdés az, hogy az illető, kinek az osztályrészüll esett, ez állását hogyan töltötte be, s a hatalom eszközei hasonlóan a szobor tömör anyagához, arra valók, hogy valamint ebben az eszme, úgy azokban az erkölcsi erők lehetőleg szabadon nyilatkozhassanak. Számosan vannak a magas állásuak, sokaknak van hatalom kezökben, de kevesen vannak a saját egyéni értékök által valóban kitűnők, olyanok, a kik kortársaik legnagyobb részét elméjük tehetségei, jellemök hajthatlan szilárdsága s a alapos tudományok által messze felülmulják. Ezek

sorából való volt azon férfi, kiről felolvasásomban megemlékezni ohajtok.

Amari Mihály Palermóban 1806. július 7-dikén született. Atyját Ferdinandnak, nagyatyját Mihálynak hívták, kitől nemcsak nevét, de elméjének azon skeptikus vonását is örökölte, a melyről leginkább beható s éles történeti kritikája tanuskodik. Sicilia egyik kiváló tudósa Scinà Domokos vezette be a nagyreményű ifjút a tudományok palaestrájába s ébresztette fel benne a kutatás iránt való élénk vágyódást, a történeti nyomozás szenvedélyét. Szellemi látköre sokoldalú tanulmányai következtében messze túl terjedt az azon időbeli siciliai tanterv határain, s az iskolai tananyagot kitartó munkássága s magán szorgalmával jelentékenyen gyarapította, s így a többi közt még mint serdülő ifjú az angol nyelvet is megtanulta, hogy közvetlenül járulhasson gazdag irodalmi kincseihez. Az 1820-dik év reá nézt két különböző okból volt nagyjelentőségű, u. m. nagyatyja, kinek házánál nevedett, ez évben húnyt el s ugyan ez évben Siciliában forradalom tört ki, melyben atyja is részt vett. Mikor 1822-ben az élet-hosszigan gályarabságra ítélt atyát a többi fogolylyal együtt octobernek egy sötét és szomorú reggelén hajóra szállították, a kikötőben megjelentek közt ott volt a tizenhat éves Michele is, könny nem csillámlott szemében, de a bosszúvágy égette lelkét. Első irodalmi fellépése 1832-re esik, mikor Walter Scott „Marmion“ című művét olaszra fordítva közrebocsátotta. Azonban már ekkor is legfőbbképen saját hazája, Sicilia története felé vonzódott. Nicolini „Giovanni da Procida“ című könyvének olvasása közt érlelődött meg lelkében legelőször a szándék az úgynevezett siciliai vecseryéről bővebben írni. Így gyűjthet egy csekély szikra kedvező feltételek mellett s válhatik tudományos vizsgálat terén, kiolthatlan vezérszövétnékké. Első történeti munkája „Fondazione della Monarchia dei Normanni in Sicilia“ („A Normann egyeduralkodó megalapítása Siciliában“) cím alatt az „Effemeridi Scientifiche Siciliane“-ben jelent meg. Két évvel ezután fogott hozzá siciliai vecserye *) című munkája sajtó alá rendezéséhez, s e könyv megjelenésével legott híressé lett nemcsak szűkebb körű hazájában s a szétdarabolt Italia minden egyes tartomá-

*) „Vesri Sicilianip.“

nyában, de ezen akkortáiban úgynevezett „geographiai fogalom“ határain túl is. S e bátor fellépése azon időre esik, mikor a reactio hazájában minden szabad nyilatkozatot keményen sújtott, mikor a láthatár teljesen elborúlt, a reménynek még egy biztató sugara, hajnali csillaga sem látszott. E tanulmányában világosan kimutatta, hogy a vecsernye forradalmát nem egy ember hozta létre, a mint azelőtt, hitték, hanem az az Anjouk ellen viseltetett gyűlöletnek volt eredménye. Magyarországon az Anjouk uralkodása történetünknek egyik fénylapját alkotja; nem így Siciliában. Könyve több volt történeti műnél, ez a politikai cselekvés egyik villanyindítója volt s nemcsak a régmúlt idők emlékét ébresztette fel, de saját honfitársait is tevékenységre, hazafias munkára serkentette, mert oly közállapotokat vázolt, oly példákat hozott elő, melyek a könyv megjelenésének idejére, az akkori emberekre, intézményekre és eseményekre bizonyos tekintetben illettek. Conradin, II. Frigyes császár unokája, Nápolyban 1268-ban kivégeztetvén, Anjou Károly uralkodásával a Staufenek alatt újabb virágzásnak indult Sicilia hanyatlása következett, önálló királyságból Nápoly tartománya lett, ipara, kereskedelme alábbhagyott, földmívelése pangani kezdett, a köz- és egyéni szabadság elkoboztatott, a sziget lakosaira súlyos terhek szabattak ki, az önkény mindent megkísérthetett s a letiprott igazság védelemre nem talált. A zsarnokság tényeit még kiállhatatlanabbá tették az idegen uralom külföldi végrehajtói. E türehtetlen állapotok következtében többen az ország szabadságának kivívására összeesküdtek s ezek élére Procida János salernói orvos állott azon erős elhatározással, Siciliát Conradin sógorának, Aragoniai Péternek kezére juttatni, kit maga Conradin jelelt ki utódjának. A sicíliai vecsernye 1282-ben a forradalom kitörését még előbb idézte elő, mint az terveztetett s Aragoniai Péter Sicilia királya lett.

A jelen évszázad harminczas és negyvenes esztendeiben a sicíliai vecsernyét megelőző időkhez némileg hasonló állapotok nehezdedtek Sicilia lakosságára s ekkor Anjou Károly helyett a Bourbon-házból való II. Ferdinánd ellen irányult az elégedetlenek gyűléte. Amari említettem könyve szorososan okiratok alapján készült, lapjait a modern történetírás szelleme lengi át. És ezt több történeti munkáról is elmondhatjuk.

Fő czélja a történeti igazság, ezt keresi mindenekfelett, erre

törekedik mindenelőtt. Erős rokonszenvekkel s ellenszenvvel a szereplők egyike vagy másika iránt, lelkesülve a szabadságért, gyűlölve a zsarnokságot, a pártok tusakodásai közt is megtartotta a történész tárgyilagosságát, az eszményeket s azok indító okait higgadtan veti mérlegre, a cél előtte nem szentesíti az eszközt, ítéleteit sem a rokonszenv, sem a gyűlölet nem teszik elfogultakká s részrehajlókká. Tud uralkodni indulatján, tudja megfékezni szenvedélyét. Egykoru tudósítások szerint Machiavelli díszruhát öltött, mikor írószobájába vonult munkáit irandó s a pártok felé helyezkedő történész a bíró tógáját kell, hogy magára vegye, mikor a múltak eseményei felett ítéletet mond.

Amari említettem munkája Palermóban következő cím alatt jelent meg: „Un periodo delle Istorie Siciliane“; e címet a későbbi „Vesperi Siciliani“ helyett azért választotta, hogy a rendőrség gyanúját könyvére ne vonja. A korszakok nagy távolsága daczára is a szemes nápolyi rendőrök észrevették a vonatkozásokat, Anjoui Károlyban II. Ferdinándot, Estendard Vilmosban Del Carettot vélték látni, mi okon a munka a tiltott könyvek lajstromába igtattatott, a kiadót börtönbe vetették s a szerző ügygyel-bajjal tudott Párisba menekülni, hol híressé lett könyve 1843-ban, újabb kiadást ért „La guerra del vespro Siciliano“ cím alatt.¹⁾ Párisban Amari egy újabb nehéz munkára készületeket téve, könyvtárakba zárkózott, keresve az adatokat „La storia dei Musulmani di Sicilia“ című nagy munkájához. Ibn Kaldun arab történésznek Afrikára és Siciliára vonatkozó feljegyzései Des Vergers francia fordításában lelkesítették e tárgy megírására. Mindenünnen akadályok tornyosultak elébe, ezeknek nem utolsója volt szegénysége, segélyért nem folyamodott s nem fogadott el senkitől. De nemcsak az anyagi bajok sújtották, nemcsak a hontalanság búsította, hanem hogy munkáját sikeresen megírhasa, az arab nyelvet is meg kellett tanulnia s daczára negyven éves korának, hozzá fogott a keleti nyelvek ezen egyik legnehezebbikének alapos megtanulásához s ezenközben mindennapi kenyerét keleti kéziratok lemásolásával kereste. Vas egészsége kitartott, már reggel négy és öt óra közt munkánál volt s lankadatlanul dolgozott télen, nyáron napestig. Méltán kérdezhette Pasquale Villari koporsója felett elmondott remek beszéd-

¹⁾ E munka kilencz kiadást ért s angolra, németre és francziára is lefordítottatott.

jében, hogy ez-é a délszaki ember „dolce farniente“-je? ¹⁾ Az arab nyelvet nemcsak megtanulta, de mint annak legkitünőbb ismerője európai tekintélyre tett szert. E nyelvben S. de Sacy, Reinaud s báró Slane voltak mesterei. Amari a nyelvészet terén ép oly alapos, ép oly körültekintő, minden legkisebb részletre figyelmező volt, mint történeti tanulmányai körében. „La storia dei Musulmani di Sicilia“ című nagy művének első kötete 1854-ben, utolsó kötete pedig 1872-ben hagyta el a sajtót. Majdnem harmincz éves tanulmány e munka! Fáradhatatlan levéltári kutatásai felesszámu új adatot derítettek napfényre, az olasz történetnek egy eddig hiányosan tanulmányozott korszakát világosította meg s az új adatokból s a régiek helyes felhasználásával eredeti s meglepő eredményekre jutott. Nyelve tiszta s nemes, irálya művészi s gyakran elragadó. A keleti műveltség meggyökerezését Délolaszországban remekül adja elő s kiterjeszkedik előadása közt a köz- és megánélet egész teljességére. Elmerülve tanulmányai-
ban, egy perczig sem feledkezett meg hazájáról s mint Villari megjegyzi, a történetet felváltva írta s vett részt benne, tanulmányai 1820 óta forradalmi tevékenységével váltakoztak s valahányszor Palermo fellázadt, Amari legott szülővárosába termett s nemcsak részt vett a mozgalomban, de annak vezérférfiai közé tartozott. Így 1848-ban könyveit becsukván, kedves okmányait félretéve, Palermóba hajózott, hol a honvédelmi bizottság tagjává választatott s egyszersmind megbízást nyert az egyetemen a siciliai közjogot előadni. Francia nyelven következő cím alatt megjelent műve: „Observations sur le droit public de la Sicile“ jogi tanulmányai alaposágáról fényes tanubizonyságot tett s a siciliai forradalmi hatóságok méltán várhatták e könyv szerzőjétől, hogy a fiatalságot nemcsak beavatja hazájok közjogába, hanem a forradalomnak is valódi céljai felől tájékozni fogja őket. Könyvében kiemelte, hogy az 1812-diki alkotmány helyreállítását kell az új állapotok kiinduló pontjának tartani. Tanárból csakhamar penzügyminiszternek neveztetett ki, mely hivatalát többi minisztertársával együtt ingyen viselte. A siciliai alkotmány szerint a miniszterek az országgyűlésen nem szavaznak, mikor azonban a Bourbon-házat trónveszítettnek szándékozták kimondani, Amari arra kérte a képviselőházat, hogy ez egyedüli esetre szavazhassanak, mit a ház

¹⁾ „Parole pronunziate da diversi oratori sul feretro del senatore Michele Amari“ (Firenze, 1889.), a 19-dik lapon.

nekiök tapsvihar közt megengedett. Majd az akkori kormányelnök s külügyminiszter Torre Arsa marquis hathatós ajánlatára teljhatalmu diplomatai megbízással külföldre utazott. Párisban s Londonban hazája érdekében mindent megkísértett, de itt és ott is eredménytelenül s ekkor gyorsan visszatért Siciliába, hogy ha már mást nem tehet nemzete szabadságáért s hogy ha ez már veszendőbe megy, mint katoná vegyen részt a döntő végső csatában s életét áldozhassa hazája védelmére. De a gondviselés örködött élete felett s a forradalom legyőzetvén, visszatért Párisba megkezdett munkájához s ismét könyvei s arab okmányai közé temetkezett.

A Korân chronológiájáról irt művével az „Académie des Inscriptions“ egyik díját nyerte el s mint már említettük, 1854-ben megjelent „Storia dei Musulmani di Sicilia“ czimű művének első kötete. Négy évvel ezután a második kötet is napvilágot látott s időközben a francia kormány megbízásából hozzá fogott a párizsi könyvtárok, jelesen az állami könyvtár arab kéziratának lajstromozásához. Alig egészült ki a tervbe vett egységes Italia Toscanával, Amari meghívást kapott a pisai egyetemhez, mint az arab nyelv és irodalom rendes tanára. E meghívásra haza tért s a neki felajánlott tanszéket elfoglalta, de kevés idő múlva Ricasoli miniszter hasonló minőségben az ép akkor megnyílt florenczi „studii superiori“ nevű főiskolához helyezte át. Tanársága rövid időre terjedt. Alig értesült arról, hogy a szabadságharcz dicső hőse Garibaldi Marsalába kikötött, gyorsan ott termett oldala mellé, s előbb mint közoktatási miniszter utóbb a külügyminiszteriumban vett részt az ideiglenes kormány küzdelmes munkájában. A mint Siciliának Olaszországgal való egyesítése kimondatott, legott visszatért tanszékéhez Florenczbe. De ekkor is csak rövid ideig tarthatta előadásait, mert a Farini miniszterium alatt a közoktatásügy tárczájával megkináltatván, elfogadásában hazafiui kötelességet látott. Farini lemondván a kormányelnökségről, Amari is, a ki alig lépett be, szintén kilépett a miniszteriumból s Rómából Florenczbe visszatért, hol ismét hozzálátott a félbeszakított munkákhoz. A Mohamedannusok történetét Siciliában végre valahára befejezhette s Florencz állami levéltárának arab diplomáit olasz fordítás és egy felette nagyérdékű magyarázat kíséretében közre bocsátotta. A Medicik idejéből ez időtájt valami rejtett helyen arab betűmetszetre találtak, melyeket Amari felhasznált egy Florenczben fel-

fedezett arab-latin szótárt tartalmazó kézirat kinyomtatására. A „siciliai vecsernye“ nyolczadik és kilenczedik kiadásai is munkásságának ezen időszakára esik. Az olasz királyság senatorának még 1861-ben neveztetett ki s e minőségében és mint a közoktatás legfőbb tanácsának tagja még a hetvenes években tette át lakását Rómába, hol a geographiai társaságnak is elnökévé választatott. Már túl volt életének hatvanadik évén, mikor házaseletre határozta magát s nőül vette Sabatier francia orientalistának a hírneves Unger Károlina énekesnőtől született Luisa leányát. Esküvőjét Florenzben tartotta. Szerencsésebben nem választhatott volna, mert egy oly nőt talált benne, kinek lényege családiasság, szelleme kiválóan fogékony a tudomány és művészet érdekei iránt, kedélye derült s a szeszélynek nincs hatalma felette, szive jósággal teljes, s egész valóját kellem hatja át. Az óhajtvá várt családi áldás sem maradt el és a boldog házaspár több gyermeknek adott életet. 1878-ban Amari volt az Orientalisták Florenzben tartott IV. congressusának ünnepelt elnöke, 1880-ban a Milanóba összegyűlt olasz történészek szintén őt tisztelték meg az elnökséggel, az ezelőtt néhány évvel megalapult ázsiai olasz társulat hasonlóképen őt választotta meg tiszteletbeli elnökének. 1882-ben a siciliai vecsernye hatszázados éfordulóján, megjelenése Palermóban a nemzeti ünnepet még emelte, 1886-ban nyolczvanas születése napján fényes kitüntetésekben részesítették. A külföldi tudós társaságok tiszteletbeli vagy kültagjokká választották, így a francia Institut, a német keleti társaság. Utolsó éveit családjával legtöbbször Pisában töltötte folytonos munka közt. Al Umari, Edrisi, Ibn Haukal, Mohammed Ibn Godair, Ibn Zafer, Al Herrawí s más arab írók Siciliára vonatkozó műveit olasz fordítás és bő magyarázatok kíséretében adta a történet, irodalom s arab nyelvészet barátjainak kezébe. „Biblioteca Arabo Sicula“ nagy műve s ennek pótlékai érdemeinek koszorúját halhatalan babérlevelekkel díszítették. Munkáinak meg czimeit is hosszas volna itt előadnom, hátha még azok méltatását megkísérteném!

A gondviselés, mely láthatólag örködött felette, szép halált adott osztályrészeül. Élete utolsó esztendejében legfőbb óhajtsái közé tartozott, hogy Atto Vannucci nagyérdemű barátjának a Santa Croce templomban egy emlékéhez s az olasz szobrászat hagyományaihoz méltó monumentum állíttassék fel, a melynek terve élénken

foglalkoztatta. Ki volt Atto Vannucci s mik voltak érdemei? Ha azt mondjuk, toscanai író, az olasz királyság senatora, a Crusca rendes tagja, egyetemi tanár, történész, philologus, ez mind nem elegendő, ez együtt véve mind kevés jellemzésére. Többet mond ennél Giuseppe Giusti végakarátának azon része, melyben a valódi barátság és bizalom meleg hangján Vannuccit kéri, hogy ha nyilvánosan fognak ravatala felett szólni, a szóló ő legyen és nem más, mert így életének munkássága felett igaz szó fog mondatni. Vannucci hiven követte Ugo Foscoló szép jelmondatát: vitam impendere vero. Ugyanezt tette Amari is s e két igazmondó hazafi közt a száműzetés napjaiban meleg barátság szövődött, mely Amari nemes szívének végső dobbanásáig tartott. Florenczben egy emlékbizottság alakult, mely az 1889-dik évi július 16-dikra hivatott össze, hogy az emlékoszlop tervei felett tanácskozzék. E bizottság első ülésére Amari Rómából érkezett meg s a mint az egyetem lépcsőjén a gyűlésterem felé sietett, egyszerre erejét fogyni érezte, kérte, hogy széket hozzanak, melyben megpihenhessen s a gyorsan odahozott székben néhány perc alatt holtan rogyott össze. Halálának helyét és idejét gondviselészerűnek tekinthetjük.

Épen egyik elhunyt legjobb barátja emlékoszlopa felett akart tanácskozni, a mikor a halál utólérte s életét a firenzi egyetem falai közt végezhetette be, melynek felvirágoztatásáért oly sokat tett, a melynek egyik dísze volt.

GRÓF KUUN GÉZA.